

MÓDSZERTANI KÍSÉRLET AZ OROSZ FŐNÉVI HANGSÜLYVÁLTOZÁSOK TANÍTÁSÁHOZ

DR. BIHARI JÓZSEF—DR. SÜTŐ JÓZSEF
(Eger) (Kiskunhalas)

Az orosz főnevek hangsúlyának a ragozás folyamán való különféle változása elég nehéz feladat elé állítja mind az oroszul tanuló növendéket, mind a nyelvet tanító nevelőt. Márpedig a helyes beszédnek, a jó kiejtésnek, mint minden nyelvben, az oroszban is elengedhetetlen feltétele a pontos hangsúlyozás. Igaz, hogy ennek a tökéletes elsajátításában a gyakorlat a legjobb mester, de az is igaz, hogy azért ezen a területen is van tennivalónk, ha nem is az elemi, de legalább a közép- és a felsőbb fokú oktatás számára.

Hangsúlyváltozásokkal találkozunk az orosz igeragozás területén is, de az nagyon egyszerűen áttekinthető és megtanítható. Találkozunk a melléknevek rövid alakjainak a képzésénél és a melléknevek képzővel történő fokozásánál is. Ezek viszont elkerülhetők, ha nem biztos bennük valaki, a teljes alakok, illetve a körülírt fokozás igénybevétele által.

A hangsúlyváltozások legváltozatosabb, leggazdagabb formában a főnevek ragozása során lépnek fel, és ezek egyben elkerülhetetlenek, tudásuk feltétlenül szükséges. Célszerű tehát, hogy a főnevek ragozásánál található hangsúlyváltozások természetével foglalkozzunk, s azok elsajátításának, megtanításának módszertani lehetőségeit megvizsgáljuk.

A szovjet kiadású nem orosz anyanyelvűek számára írt nyelvtanok is szükségesnek tartják, hogy az idegenek előtt feltárják a főnevek különböző hangsúlytípusait. Elég, ha a régebbiek közül *Bednyakov—Matijcsenko* nem orosz anyanyelvű pedagógiai főiskolák számára írt nyelvtanára (A. S. Bednjakov—A. S. Matijcsenko: Russkij jazyk. I. Moskva, 1951.), vagy *Pulkina* legújabb kiadású angol nyelvű tanácsadó nyelvtani könyvére (I. M. Pulkina: A Short Russian Reference Grammar, Second Edition, Moscow, évn.) hivatkozunk.

A különböző főnévi hangsúlytípusok problémájával való foglalkozás nem új a magyar módszertani irodalomban sem. 1950 és 1953 között több tanulmány is foglalkozott velük (főleg vizuális szemléltetésük kérdésével; vö. *Kónyi Sándor*: Köznevelés 1950. 21. sz., *Papp Kálmán*: Köznevelés 1951. 3. sz., *Dr. Szabó Miklós*: Köznevelés 1952. 18. sz., *Sütő József*: Köznevelés. 1953. 2., 5. sz.). Ezeknek eredményeként ma szótáraink és kö-

zépiskolai nyelvtanaink a főnévi hangsúlytípusokat pontosan nyilván- tartják.

A *Hadrovics—Gáldi*-féle szótárak az 1951. évi Orosz—magyar szótár- tól kezdve megadják minden főnév hangsúlytípusát is. Jelzéseiket átvette a *Haász Árpádné*-féle Orosz—magyar kéziszótár (1952) is. Kár azonban, hogy a *Langenscheidt*-szótárak rendszerének megfelelően az egyes típu- sokat az illető szavaknál helykímélés céljából csak hivatkozó betűkkel jelzik. Ez a körülmény aztán, főleg tanulók számára, a szótár kezelését ebből a szempontból elég bonyolulttá teszi. Csak a függelék adja meg az egyes típusok leírását. A tanulók számára ezért használhatóbb *Szabó Miklós* és *Kovács Zoltán* Orosz—magyar iskolai szótára (1960), mely szovjet és cseh szótárak (vö. *Ožegov: Slovar' russkogo jazyka*, Moszk- va, 1953., *Školný rusko-česky slovník. Zpracoval kolektiv katedry ruskeho jazyka a literatury na Vysoké škole pedagogické v Praze pod vedením prof. L. V. Koreckého*. Praha, 1955.) mintájára már nem szám- vagy betű- utalással, hanem közvetlenül a keresett szónál tünteti fel az eltérő hang- súlyokat.

Középiskolai nyelvtanaink (*Dr. Szabó—Dr. Zsinka—Kosaras: Az orosz nyelv tankönyve középiskolák számára. 1952., Dr. Szabó Miklós—Dr. Ko- vács Ferenc: Orosz nyelvtan a gimnáziumok számára. 1966.*) is számon- tartják, sőt rajzban szemléltetve is ábrázolják a hangsúlytípusokat. Az 1952. évi nyelvtan még külön melléklet formájában is részletesen fog- lalkozik a kérdéssel, felsorolva az egyes típusokhoz tartozó főneveket is.

Az kétségtelen, hogy ha a hangsúlyváltozások megtanítása területén maradandó eredményeket akarunk elérni, akkor ehhez elengedhetetlen alapnak a hangsúlyváltozások természetét tüzetesen meg kell tárgyalnunk a tanulókkal, lényegét meg kell tanítanunk. Ez kell, hogy módszertani eljárásunk első lépése legyen.

Szigorúan különbséget kell azonban tennünk *hangsúlytípus* és *hang- súlyváltozási típus* között.

A szótárak és nyelvtanok elsősorban hangsúlytípust írnak le, határoz- nak meg. E típusmeghatározások azonban minden tudományos pontossá- guk mellett is szempontunkból nem igen használhatók. Egyrészt, mert éppen a pontosságra való törekvés miatt elég bonyolultak. Mivel hangsúly- típust írnak le, azt hangsúlyozzák, hogyan oszlik meg a tő- és véghangsúly aránya, s az aprólékos kétágú meghatározást nem könnyű még egymagá- ban sem megjegyezni. Hát még a többivel együtt! Pl. „Az egyes szám tárgyesetében és a többes szám alanyesetében (élettelen dolgoknál az alany- és tárgyesetben) a hangsúly az első szótagra, a többi esetben a végződésre esik” vagy „az egyes szám eseteiben a hangsúly a szó végére esik, a többes számban egy szótaggal a szó eleje felé (kéttagú szavakban az első szótagra) tolódik”.

Másrészt nem használhatók sok esetben ezek a precíz leírások azért sem, mert az esetleg számunkra fontos mozzanatot eltakarhatják. Pl. a *Hadrovics—Gáldi*-szótárak a *kon'* és *svečá* típusokat azon az alapon, hogy „csak a többes szám alanyesete (élettelen dolgoknak alany- és tárgy- esete) nem véghangsúlyos”, egy típusba veszik, noha két különböző típus-

ról van szó hangsúlyváltozás szempontjából. A meghatározás a maga szempontjából kifogástalan, mégis számunkra nem felel meg, mert a *kon'* esetében is más a *hangsúlyváltozás*, meg a *svečá* esetében is más. Ugyanígy megtévesztő számunkra (noha igaz), midőn a *jazyk* szóról azt olvaszuk, hogy „rajta a hangsúly az egész ragozáson a végződésre esik”. A *jazyk* alak és a *jazyká* között hangsúlyváltozás van. Ugyanez a helyzet az *otéc* és *otcá* között is.

A gimnáziumi nyelvtan (különösen az átdolgozott 2—16. kiadások) már egyszerűbben írják le, és meg is próbálják az egyes típusok elnevezését. Ez kétségtelenül haladás ezen a területen. Leírásaik és meghatározásaik (elnevezéseik) azonban még mindig nem a változástól indulnak ki, hanem változót és változatlanul egyszerre vesznek figyelembe (nem egyszer éppen a változó rovására a változatlanul húzzák alá). Pl. „átnyúló élhangsúly”, „két kivételes raghangsúly”, „három kivételes raghangsúly”. Így aztán megesik, hogy két ellenkező irányban megnyilvánuló *hangsúlyváltozási típus* egy *hangsúlytípusba* kerül (pl. *stol* és *ruká*).

Ezek a szótári és nyelvtani leírások és meghatározások noha — újra hangsúlyozzuk — a maguk szempontjából (szótári és nyelvtani leírás) pontosak, a valóságnak megfelelnek, de valójában statikusak: *hangsúlytípust* jelölnek. A *hangsúlyváltozásokhoz*, a *hangsúlyváltozási típusokhoz* az élő beszéd tanítására dinamikusabb jellegű leírásra, meghatározásra, sőt mi még fontosabb: elnevezésre van szükség.

A *hangsúlyváltozások* igazi lényegét feltáró egyszerű és világos típusmeghatározásokat és használható csoportosításokat csak akkor kapunk, ha a „tőhangsúly-véghangsúly” („élhangsúly-raghangsúly”) terminológiával tanításunkban szakítunk, és *kizárólag a fellépő változásokból indulunk ki*. Tehát nem hangsúlytípusokat, hanem *hangsúlyváltozási típusokat* vezetünk be. A *fül számára* ugyanis ez a változás a jellegzetesség, ez a mozgás a feltűnő jelenség. Az előbb említett tőhangsúly-véghangsúly alapon a *dvor* és *čertá* szavak ugyanabba a típusba tartoznak („állandó véghangsúly”). Pedig ezekben valójában nem az a jellemző, ami őket külsőleg (a szem számára) összekapcsolja, hogy ti. mindkettő az egész ragozás folyamán véghangsúlyos, hanem az a *lényeg, ami őket a fül számára elválasztja*: a *čertá* szónál a hangsúly az egyes szám alanyesetben elfoglalt helyéről (szótagjáról) az egész ragozás folyamán nem mozdul el, a *dvor*-nál pedig az egyes szám birtokos esetétől kezdve az alanyesetben elfoglalt helyéről a szó vége felé eltolódik egy szótagnyival. Tehát a *fül számára* észrevehető mozgás történik. Ugyanez áll *gvozd'* és *struná* szavakra is: a *fül számára* két különböző típusba tartoznak.

A *fül számára* való jellemzés és csoportosítás szempontjából tehát az alap nem az lesz, hogy egy szónak ragozása során hangsúlya tő- vagy véghangsúlynak (raghangsúlynak) minősíthető-e, hanem az, hogy *a hangsúly az alanyesetben elfoglalt helyéről [szótagjáról] elmozdul-e vagy nem*. Minden olyan helyzetet tehát, amelyben az alanyesetbe viszonyítva ilyen mozgás van, *változásnak* kell minősítenünk. Úgyhogy ezen az alapon a *fül számára* a hangkivetéses helyzet is változásnak számít. Így pl. *ogón'*, *ognjá* nem nyugalmi helyzet, hanem az eltűnt alanyeseti szótagról a hang-

súlynak az utána következő szótagra való elmozdulása, változása. Mindössze a nőnemű és semleges nemű főnevek többes birtokos eseteiben fellépő kényszerű hangsúlyeltolódást a szó első szótagja felé (vagy éppen rá) nem vesszük figyelembe. (Pl. *čertý, čert; delá, del*). De ez annyira természetes, hogy ennek figyelmen kívül hagyása nem okoz csoportosításunkban semmi zavart.

Ha tehát csak ezt a *hangsúlymozgást, elmozdulást, ennek a ragozásban való érvényesülését* vesszük jellemzési és felosztási *alpnak* (tekintet nélkül az irányára), a következő aránylag egészen könnyen áttekinthető és azonnal megjegyezhető típusokat kapjuk:

Egy csoportba vehetjük azokat a változásokat, amelyek vagy az egyes szám birtokos esetben vagy a többes szám alanyesetben vagy a többes szám birtokos esetben kezdődnek, és onnan kezdve az összes többi esetben, tehát az esetek egész során, egész *szakaszán* végigvonulnak. (Az esetek sorrendje: alanyeset, birtokos eset, részeshatározó eset, eszközhatározó eset, előljárós eset. A tárgyesetet csak akkor számítjuk külön esetnek, ha azt nem az alany- vagy tárgyeset helyettesíti, hanem külön végződése van, tehát az *-a* és *-ja* végződésű nőneműek egyes számában.) Ezeket a változásokat elnevezhetjük: *szakaszos változásoknak*. Így beszélhetünk *teljes- vagy nagyszakaszos hangsúlyváltozásról* (az egyes birtokos esettől kezdődik), *félszakaszos hangsúlyváltozásról* (a többes alanyesettől kezdődik) és *kisszakaszos hangsúlyváltozásról* (a többes birtokos esettől kezdődik).

Hogy mindezt a tanulók jobban megértsék, és szemléletesen is érzékeltezzük, mindegyik hangsúlyváltozásnak a paradigmáját írjuk fel a következőképpen:

Nagyszakaszos hangsúlyváltozás (röviden nagyszakasz)

E. A		trud	
T		↑	
B			trudá
R			trudú
E			trudóm
El			(o) trudé
T. A			trudý
T			↑
B			trudóv
R			trudám
E			trudámi
El			(o) trudách
			↓

A változás irányvonalát fel is használhatjuk vizuális szemléltető jelnek, amit esetleg a vizuális típusú tanulók eleinte a szavak után írhatnak ilyenformán: *trud* [¹]. Gyorsan és könnyen lejegyezhető természetes jel. A paradigmában a hangsúlyban megváltozott alakokat mindig a változás irányának megfelelően hátrább vagy előrébb írjuk.

A mai orosz nyelvben ez a legproduktívabb hangváltozási típus. Ide tartoznak többek között a következő hímnemű főnevek: *bob, boršč, byk, vožd, vol, vrag, vrač, vred, grech, grib, dvor, den', dožd, žuk, žurávl, karandáš, kísél', ključ, knut, komár, korábl', koról', kot, krest, lev, léd, list, lob, luč, meč, mjač, nož, noľ, ogón', plašč, plod, polk, pop, post, put', rab, rot, rubl, skot, slon, stich, stol, stolb, sud, topór, trud, um, fevrál, chvost, cholm, car', četvérg, jazýk, janvár'* stb. Ezen kívül a következő végződésű szavak: *-ág, -ák (-ják), -ár (-ár'), -áč, -br', -ěž (-ěž), -ěj (hangvesztők), -ík, -ír', -ich, -íč, -óg, -ók (-ěk), -ól (ěl), -ún, -úch, -ýr', -ýš.*

Félszakaszos hangsúlyváltozás (röviden félszakasz)

Ez a hangsúlyváltozásra, minthogy hím-, nő- és semleges nemben egyaránt előfordul, több paradigmát kell bemutatnunk.

1. A hímneműeknél:

E. A	mir
T	↑
B	míra
R	míru
E	mírom
El	(o) míre
<hr/>	
T. A	mirý
T	↑
B	miróv
R	mirám
E	mirámi
El	(o) mirách
	↓

Szemléltető jele: $\begin{matrix} | \\ \hline | \end{matrix}$.

Ide tartozó legfontosabb hímnemű főnevek: *ádrés, bal, beg, bok, voz, górod, dar, dolg, dom, dub, žir., krug, lom, máster, mir, noš, páspört, pékar', póezd, profésszor, prud, rjad, sloj, téterev, učitel', chleb, čaj, čin, šar, šelk* stb.

2. A nőnemű főneveknél ez a típus ellenkező irányú hangsúlyváltozást mutat.

E.	A	straná
	T	stranú
	B	straný
	R	stranój
	E	stranój
	El	(o) strané
<hr/>		
T.	A	strány
	T	↑
	B	stran
	R	stránam
	E	stránami
	El	(o) stránach

Szemléltető jele: $\bar{\text{r}}^{\text{l}}$.

Ebbe a típusba tartoznak: *bedá, vesná, verstá, viná, vojná, glavá, grozá, dyrá, žená, zarjá, zvezdá, zemljá, zmejá, igrá, ikrá, kozá, kolbasá, lisá, luná, metlá, nuždá, plitá, pčelá, rudá, sestrá, skalá, slugá, sosná, spiná, straná, strekozá, strelá, travá, tjurmá, cená*, stb. Továbbá a képzett főnevek közül: *-etá, -izná, -iná, -njá, -otá, -'bá* képzősek.

3. A semleges nemű főneveknél a félszakaszos változás megvan mindkét irányban.

T.	A	mésto
	T	↑
	B	mésta
	R	méstu
	E	méstrom
	El	(o) méste
<hr/>		
T.		mestá
	T	↑
	B	mest
	R	mestám
	E	mestámi
	El	(o) mestách

Ilyen irányú félszakaszos hangsúlyváltozása van ezeknek a semleges nemű főneveknek: *vójsko, góre, délo, dérevo, zérkalo, léto, mésto, móre, mýlo, óblako, ózero, pívo, póle, právo, sérdce, slóvo, stádo, súdno, télo, útro* stb. Még a *-mja* végű főnevekből is: *vrémja, imja, plémja, známja*.

Ugyanekkor azonban megtalálható a semleges nemű főnevek között a nőneműekre jellemző szó eleje felé irányuló hangsúlyváltozás is.

E. A	licó
T	↑
B	licá
R	licú
E	licóm
El	(o) licé
<hr/>	
T. A	líca
T	↑
B	lic
R	licam
E	licami
El	(o) lícach

Ilyen hangsúlyváltozást mutatnak: *bedró, brevnó, vedró, vesló, vinó, voloknó, gnezdó, zvenó, zernó, kolesó, kol'có, kop'ë, kryló, licó, oknó, peró, pis'mó, polotnó, pjatnó, rebró, remesló, rešetó, ruž'ë, sedló, seló, stekló, sukno, trap'ë, čisló, jajcó, jarmó* stb.

A félszakaszos hangsúlyváltozásra különösen fel kell hívni a tanulók figyelmét. Ezek elég gyakoriak, mert mindhárom nemben előfordulnak, mindkét irányban hatnak. A hímnemű és nőnemű főnevek hangsúlyváltozása ellenkező irányú, a semleges nemben pedig mindkét irányban érvényesül.

Kisszakaszos hangsúlyváltozás (röviden: kisszakasz)

Főleg a III. főnévragozás jellegzetes változása, de előfordul a hímnemű főnevek ragozásában is.

E. A	vest'
T	↑
B	vésti
R	vésti
E	vést'ju
El	(o) vésti
T. A	vésti
T	↑
B	vestéj
R	vestjám
E	vestjámi
El	(o) vestjách

Ilyen hangsúlyváltozást mutatnak: *brov'*, *vest'*, *vetv'*, *vešč'*, *vlast'*, *gluš'*, *dver'*, *doč'*, *kózyr'*, *kost'*, *lósad'*, *mat'*, *méloč'*, *myš'*, *noč'*, *óblast'*, *os'*, *óčered'*, *peč'*, *plet'*, *plóščad'*, *póvest'*, *pómošč'*, *prístan'*, *reč'*, *rol'*, *set'*, *skáteri'*, *stépen'*, *step'*, *strast'*, *ten'*, *tret'*, *cep'*, *časť*, *čétvert'* stb. Vizuális szemléltető jelük:

Ennek a típusnak a paradigmája a hímneműeknél:

E. A	gólub'
T	↓
B	gólubja
R	gólubju
E	gólubjem
El	(o) gólube
T. A	gólubi
T	↓
B	golubéj
R	golubjám
E	golubjámi
El	(o) golubjách

Ide tartoznak: *bog, volk, vor, gólib', gost', gus', zver', lébed', kámen', kógot', kóren', lápot', nógot', rod, slog, stébel', čort* stb. Szemléltető jelük ugyanaz.

Megemlíthetjük, hogy van két semlegesnemű rendhagyó ragozású főnév: *óko, úcho* is.

4. Törtszakaszos hangsúlyváltozás (röviden: törtszakasz)

A szakaszos változások nagy csoportjában lehet elhelyezni ezt a típust is, amely a mai orosz nyelvben kiveszőben van. Mindössze négy főnév képviseli: *gvozd', gruzd', kon' és červ'*.

Paradigma:

E. A	kon'	
T		↓
B		konjá
R		konjú
E		koněm
El		(o) koné
<hr/>		
T. A	kóni	←
T		↓
B		konéj
R		konjám
E		konjámi
El		(o) konjách
		↓

Szemléltető jele: $\frac{\text{L}}{\text{I}}$

A szakaszos változások után a következőképpen mutassuk be az *esetes változásokat* is egy-egy paradigmán. Könnyű megérteni a szakaszos változások tárgyalása után, hogy ezeknél a hangsúlyváltozásoknál arról van szó, hogy a hangsúly nem szakaszosan, hanem csak egy-egy esetben változik meg. Két fajtája van: *alanyesetes változás* és *tárgy-alanyesetes változás*.

Alanyesetes hangsúlyváltozás

A hangsúly csak a többes szám alanyesetében változik meg. A szó végződéséről a töve felé mozdul.

E. A			gubá	
T			gubú	
B			gubý	
R			gubé	
E			gubój	
El			(o) gubé	
<hr/>				
T. A	gúby	←		
T	↑			
B			gub	
R			gubám	
E			gubámi	
El			(o) gubách	

Szemléltető jele: —|

Nem gazdag változat. Csak a II. főnévragozás *-a (-ja)* végű főnevei közül tartozik ide néhány: *blochá, volná, gubá, mežá, pjátá, svečá, ser'gá, slezá, straná, struná, tolpá, uzdá* stb.

Tárgy-alanyesetes hangsúlyváltozás

Az egyes szám tárgy esetben és a többes szám alanyesetében a hangsúly a végződésről a töre megy át. Erre is csak az *-a (-ja)* végű nőneműeknél találunk példákat.

E. A			gorá	
T	góru	←		
B			gorý	
R			goré	
E			gorój	
El			(o) goré	
<hr/>				
T. A	góry	←		
T	↑			
B			gor	
R			gorám	
E			(o) gorámi	
El			(o) gorách	

Szemléltető jele: $\left. \begin{array}{l} \text{---} \\ \text{---} \end{array} \right|$

Ilyen típusúak: *borozdá, borodá, boroná, vodá, golová, gorá, doská, dusá, zimá, nogá, polosá, porá, reká, ruká, stená, storoná, stroká* stb.

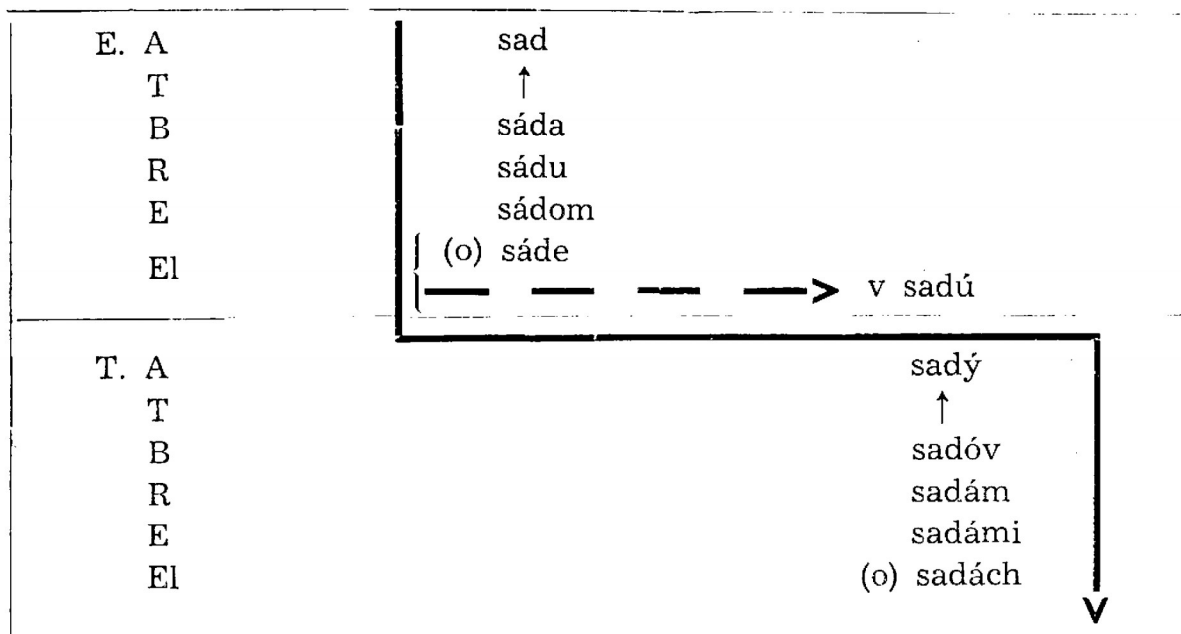
Ezek az általánosan ismert és nyilvántartott hangsúlyváltozási típusok. Teljesség kedvéért azonban ezeken a típusokon kívül lehet beszélni *feltételes hangsúlyváltozásokról* is. Tudniillik bizonyos feltételek mellett a hímnemű és a lágyítójelre (átírásunkban: ') végződő nőnemű főnevek egyes számú előljárós esetében is jelentkezik hangsúlyváltozás.

Egyes (főleg egytagú) hímnemű főneveknek a *v* vagy *na* előljáró mellett (néha mindkettő mellett) rendhagyó esetvégződésük van, és ez mindig hangsúlyos: *-ú*. Ez rendszerint olyankor fordul elő, amikor a többes alanyesetében félszakaszos hangsúlyváltozás kezdődik (gyakran rendhagyó többes alanyesetvégződéssel: *-á, -já*), de előfordulhat kisszakaszos hangsúlyváltozás mellett is, sőt egymagában is képviselhet hangsúlyváltozást. Mivel csak a *v* és *na* előljárókkal kapcsolatban fordul elő (ha azoknak időhatározói és helyhatározói jelentésük van), az eredeti típushoz nem számíthatjuk, annak szerves részeként nem foghatjuk fel. Noha ilyen esetben pl. a félszakaszos hangsúlyváltozás irányvonala már az előljárós esetben átmegy a végzések oldalára, ezt az esetet külön, járulékként kell kezelni. Tehát így vegyes változásról beszélhetünk, amely áll egy fél- vagy kisszakaszból, illetve változatlan töhangsúlyos típusból és egy előljárós esetes járulékváltozásból.

Ezeknek a feltételes, illetve járulékváltozásoknak a hozzáilleszkedésével most már a fél- és kisszakaszos hangsúlyváltozások, illetve a változatlan tőhangsúlyú típusok így alakulnak: járulékos félszakasz (jfsz), járulékos kisszakasz (jksz) illetve feltételes előjárós esetes hangsúlyváltozás [fele].

Ezeknek a típusoknak is célszerű paradigmájukat az előbbi formáknak megfelelően felírni, hogy a változás irányvonalát szemléltethessük.

1. Járulékos félszakaszos hangsúlyváltozás

Egyéb példák: *bal, béreg, boj, bor, vek, glaz, grob, kraj, les, most, nos, pol, sad, sneg, stroj, tyl, chod, cvet, škaf* stb. Szemléltető képe: $\begin{array}{|c|} \hline \text{---} \\ \hline \text{---} \\ \hline \end{array}$

2. Járulékos kisszakaszos hangsúlyváltozás

E. A	zub	
T	↑	
B	zúba	
R	zúbu	
E	zúbom	
El	{ (o) zúbe	na zubú
<hr/>		
T. A	zúby	
T	↑	
B		zubóv
R		zubám
E		zubámi
El		(o) zubách

Szemléltető jele: \rightarrow

Ide nagyon kevés szó tartozik: *god, zub, chod* stb.

3. Feltételes előljárós esetes hangsúlyváltozás

E. A	port	
T	↑	
B	pórta	
R	pórtu	
E	pórtom	
El	{ (o) póрте	v portú
<hr/>		
T. A	pórty	
T	↑	
B	pórtov	
R	pórtam	
E	pórtami	
El	(o) pórtach	

Szemléltető jele: \rightarrow

Ilyen típusú főnevek: *ad, byt, vid, dym, plen, port* stb.

A III. főnévragozáshoz tartozó lágyítójelre végződő nőnemű főnevek közt is megvannak ezek közül a típusok közül: 1. a járulékos kisszakasz, 2. a feltételes előljárós esetes változás. A két ragozás eme típusai között az a különbség, hogy itt nincs rendhagyó előljárós esetrag, hanem a szabályos *-i*.

1. Járulékos kisszakaszos hangsúlyváltozás

E. A	dver'
T	↑
B	dvéri
R	dvéri
E	dvér'ju
El	{ (o) dvéri
	-----> na dverí
T. A	dvéri
T	↑
B	dveréj
R	dverjám
E	dverjámi
El	(o) dverjách

Ide tartoznak ezek a nőnemű főnevek: *vetv'*, *gluš'*, *grud'*, *dver'*, *kost'*, *noč'*, *peč'*, *set'*, *step'*, *ten'*, *cep'* stb.

2. Feltételes előljárós esetes hangsúlyváltozás

E. A	grjaz'
T	↑
B	grjazi
R	grjázi
E	gráz'ju
El	{ (o) grjázi
	-----> v grjazi
T. A	grjázi
T	↑
B	grjázej
R	grjázjam
E	grjázjami
El	(o) grjázjach

Ugyanilyenek: *krov'*, *mel'*, *pyl'*, *rys'*, *svjaz'*, *čest'* stb.

Az egyes hangsúlyváltozási típusokban néha ingadozás tapasztalható két típus között. Ilyen ingadozás van az *-á*, *-já* végű nőnemű főnevek alanyesetes (—|) és félszakaszos (|¹) hangsúlyváltozásai között. Az alanyesetes hangsúlyváltozás némely főnévnél átmegy a félszakaszosba is. Mindkét alak előfordul. Így pl. a *zvezdá*, *izbá*, *reká*, *ser'gá*, *skalá*, *tolpá* stb. főneveknél.

Ugyancsak ingadozó hangsúlyváltozás folytán keletkezett az a ritka típus is szintén az *-á*, *-já* végű nőnemű főneveknél, amelyben a félszakaszhoz fellep az egyes számban egy tárgyeesetes változás is. Tehát vegyes változás lesz. Nyilvánvaló, hogy a félszakaszos (|¹) és a tárgy-alanyesetes (—|) típusok keveredése.

E. A		kosá
T	kósu	←
B		kosý
R		kosé
E		kosój
El		(o) kosé
<hr/>		
T. A		kósy
T		↑
B		kos
R		kósam
E		kósamí
El		(o) kósach
		↓

Szemléltető jele: —|¹

Ez a típus azonban ma már csak pár szóban él. A szótárak vele együtt vagy helyette sok esetben a félszakaszos változást tüntetik fel.

A főnévi hangsúlyváltozásoknak érdekes és egyben utolsó változata az, amelyben az előjárós szókapcsolatban álló főnév teljesen elveszíti hangsúlyát, és az átmegy az előjáróra. Ez a jelenség szorványos, és csak bizonyos előjárókkal, bizonyos helyzetben fordul elő. A régi nyelvből átvett örökség ez, ma már kiveszőben van. *Előjárós hangváltozásnak* nevezhetjük. Ilyen előjárók főleg csak: *bez*, *za*, *iz*, *na*, *po*, *pod*. Rájuk is csak akkor megy a hangsúly a főnévről, ha azzal az előjáróval olyan szoros kapcsolatot alkotnak, hogy szinte egy idő-, hely- vagy módhatározószónak számítanak. Mindig csak olyan főnevekről van szó, ahol a hang-

súly az első szótagon van. Erről az első szótagról megy át az előjáróra. Rövid áttekintésüket a következőkben adhatjuk: 1. Hímneműeknél előfordulhatnak: a) egytagú, az egyes számban változatlan hangsúlyú főneveknél. Pl. *pó mostu, ná most, dó domu* stb. b) az *-oro-*, és *-ere-* szótagokat tartalmazó főneveknél egyes számú tárgy esetben, néha az eszközhatározó esetben is (pl. *zá gorod, zá gorodom, ná bereg* stb.). 2. A nőneműeknél az *-á*, *-já* végű főneveknél is találkozunk velük, midőn a hangsúly az egyes számú tárgy esetben az első szótagon van (pl. *zá ruku, zá golovu* stb.). 3. A semleges neműek között a kétszótagú élhangsúlyos főneveknél találkozunk velük a birtokos eset kivételével minden más esetben (pl. *pó polju, ná pole, pó morju, pó more, zá morem* stb.). Legfontosabb ezeknek a használatánál, hogy a hangsúly az előbb felsorolt prepozíciókra is csak akkor kerül, ha a szókapcsolatnak már szinte határozószói értelme van, különben, ha érezzük az értelmi tagoltságot, akkor a hangsúly a főnéven marad. Pl. *Ja živu zá gorodom* (vidéken). *Solnce sadilosj za górodom* (a város mögött).

Mindezekből az eddig előadottakból a tanulók számára legfontosabb a *főtípusok* megmagyarázása és megtanítása.* E típusok között, ha a fentebbi alapú felosztást vezetjük be, nem lesz nehéz számukra a tájékozódás. Az a körülmény pedig, hogy minden egyes típusnak jellegzetes, a lényegét magában foglaló nevet — szinte *szemléltető nevet* — adunk, még könnyebbé teszi az eligazodást. Legjobb szemléltetés mindig a szemléltető elnevezés. Ezek az elnevezések megvalósítják az idézés, *a néven való nevezés közvetlen lehetőségét*, és nem kell az egyes típusokat nehézkes, hosszú körülírásokkal elképzeltetni. Pl. az ilyen hosszadalmas, nehezen követhető leírás helyett: „az egyes számban tőhangsúly, a többes számban véghangsúly, de az alany esetben tőhangsúly” csak ennyit mondunk: „*kisszakasz*”, és rögtön tudják, hogy a hangsúly többes szám birtokos esetétől kezdve elmozdul. Az aztán, hogy ezek a változások, elmozdulások a töről jönnek-e a végre, vagy végről a töre (esetleg csak egy szótagnyit előre vagy hátra), minden adott szó esetében világosan látható, illetve hallható. *A mozgás iránya és mértéke tehát a hangsúlyváltozásnak nem olyan lényeges jegye, hogy típus meghatározásánál feltétlenül nyilván kellene tartani.* Elhagyva is világos minden, sőt sokkal egyszerűbb. Nem kell hát külön típusként felvennünk a *kólos* tsz. *kolós'ja*, *remesló* tsz. *remesla* és hasonló hangsúlyt változtató főneveket.

Hogy azonban a tanulók eligazodása még könnyebb legyen, és hogy a hangsúlyváltoztató típusok lényegébe minél jobban behatoljanak, igen célszerű a fentebb felsorolt főtípusoknak az egyes nemek (az egyes ragozások) szerinti eloszlását is szemléltetnünk.

Ez a táblázatos szemléltetés, egyben az eddigiek lényegének az összefoglalása, ilyenformán történhetik:

***Jegyzet.** A járulékos és feltételes változásokról csak akkor célszerű szólni, amikor a tiszta főtípusokat már jól begyakorolják a tanulók.

Az orosz főnévi hangsúlyváltozások rendszere

Nemek	Hímnem		Nőnem		Semleges nem	Szemléltető jelek
Változások típusai		-a, -ja	—'			
I. szakaszos változások						
(nsz)	trud			put'		┌ └
(fsz)	mir	straná			méstó, licó	┌┌ └└
(jfsz)	sad					┌┌ └└
(ksz)	gólub'			vest'		┌ └
(jksz)	zub			dver'		┌ └
(tsz)	kon'					┌ └
II. Esetes változások						
(ae)		gubá				—
(tae)		gorá				=
(fele)	port			grjaz'		—
III. Vegyes változás						
(te+fsz)		kosá				=
A változások iránya						
	→	←	→	←		

Rövidítések: nsz = nagyszakaszos, fsz = félszakaszos, jfsz = járulékos félszakaszos, ksz = kisszakaszos, jksz = járulékos kisszakaszos, tsz = törtszakaszos, ae = alanyesetes, tae = tárgy-alanyesetes, fele = feltételes előljárós esetes, te + fsz = tárgyesetes félszakaszos.

Csak ilyen alapvetés, tüzetes megtárgyalás és csoportosítás után foghatunk hozzá a hangsúlyváltozásoknak a *fül számára való „szemléltetésé-*

hez”, illetve emlékezetbe vésetésükhöz és megrögzítésükhöz. Hogyan lehet a fül számára a hangsúlyváltozásokat úgy szemléletessé tenni, hogy azok igazán szilárd, maradandó bevésést eredményezzenek? Csak egyetlen, de aránylag igen egyszerű, lélektanilag a legtermészetesebb módon: *a kulcsalakok és az alanyeset asszociációjával*. Kulcsalakoknak mondhatjuk azokat az eseteket, amelyekről azonnal felismerhetjük a kérdéses típust.

Hogy az egész eljárást világosabbá tegyük, induljunk ki abból, honnan tudják a tanulók pl. a *nesti*, *vesti*, *gresti* és a *plesti* egyforma főnévi igenévi végződésel rendelkező igéknek a jelen idejét megjegyezni, mely mind a négy igénél más és más. Csakis onnan, hogy a szótanulás alkalmával így vésték be emlékezetükbe: *nesti* (*nesú, nesés'*), *vesti* (*vedu, vedész'*), *gresti* (*grebú, grebész'*) és *plesti* (*pletú, pletész'*). Tehát két kulcsalakkal, amely eligazít nemcsak az igező változásait illetően, hanem még az igéknél elég gyakran fellépő, a második személytől kezdődő hangsúlyváltozásra vonatkozólag is. Nyelvek tanulásában általában igen praktikusak és szinte nélkülözhetetlenek az ilyen kulcsalak-asszociációk. Gondoljunk csak a latin főnevek és igék tanulására, a német és angol erős igékre stb.

Ugyanezt a kulcseset-asszociációt kell alkalmazni az orosz főnevek hangsúlyváltozási típusainak a megrögzítésében is. Szerencsére az orosz főnevek ragozási hovatartozóságának a megjegyzéséhez nem kellenek ilyen kulcsesetek, mint pl. a latinokéhoz. Már magából az alanyesetből meg tudom állapítani a ragozást (elenyészően kisszámú kivételtől eltekintve). Önként adódik a megoldás: *a hangsúlyváltoztató orosz főnevek alanyesetéhez meg lehet tanulni a hangsúlyváltozás kulcseseteit, s azok az alanyesettel asszociálva annak felidézésekor azonnal jelentkeznek*. Csak az a kérdés, mit tekintünk az egyes típusoknál kulcsesetnek.

Az orosz főnévi hangsúlyváltozások kulcseseteit könnyen megtalálhatjuk, ha a következő jelölési alapelvből indulunk ki:

Az alanyesettől eltérő legelső esetalakot kiírjuk az alanyeset mellé. Ennek a megváltozott hangsúlyt jelző érvénye mindaddig tart, amíg újra másik, tőle eltérő hangsúlyú esetalakot nem írunk melléje. Ha tehát egymaga van, az azt jelenti, hogy onnan kezdve az egész ragozáson át az általa jelzett hangsúlyállapot marad meg. Viszont ha ugyanolyan hangsúlyú másik alak van utána, az azt jelenti, hogy az első jelzés csak arra az egy esetre vonatkozik, nem szakaszt jelöl.

Ennek az egyszerű elvnek az alkalmazásával a következőképpen alakulnak a főtípusok kulcsalakos jelzései:

1. *Nagyszakaszt* a szakaszkezdő *egyes birtokos esettel* (eb) jelölünk.
2. *Félszakaszt* a szakaszkezdő *többes alanyesettel* (ta) jelölünk.
3. *Kisszakasznak* a szakaszkezdő *többes birtokos eset* a jele (tb).
4. *Törtszakaszt* a szakaszkezdő *egyes birtokos esettel* (eb) jelölünk, de utána írjuk a szakasztörő *többes alanyesetet* (ta), majd a szakaszt tovább folytató *többes birtokos esetet* (tb) is.
5. *Alanyesetes változás* jelölésére a *többes alanyesetet* (ta) és az utána írt *többes részeshatározó esetet* (tr) használjuk, mely utóbbi mu-

tatja, hogy az első jelzés érvénye csak arra az egy esetre korlátozódik, a továbbiakban már a második az irányadó.

6. *Tárgy-alanyesetes* változást úgy jelezhetünk, hogy kiírjuk az *egyes tárgyesetet* (et), azután a *többes alanyesetet* (ta) és ez után pedig a *többes részeshatározó esetet* (tr). Egymás után levő két azonos hangsúlyú jelzés világosan mutatja, hogy az első nem szakaszjelzés, mert utána ugyanazt újra nem jelölnénk.

A jelölési elv pontos megtartásával természetesen nemcsak a most jelzett hat főtypust, hanem a ritkábban előfordulókat is tudjuk jelölni.

Nem nehéz ezeknek a kulcseseteknek az alanyesethez való hozzátanulása. A *leggyakrabban előforduló típusoknál* (nsz, fsz, ksz) csak egy eset hozzátanulásáról van szó, de nem okoz végeredményben nehézséget két kulcseset (ae) vagy három (tsz, tae változás esetén) hozzátanulása sem, hiszen az igéknél ezt már megszokták.

Ajánlatos a szöszedetben a kulcseseteken kívül a *típusrövidítő betűket is odaírni* a főnév mellé zárójelben. Esetleg lehet a vizuális szemléltető jeleket is felhasználni. A *típusrövidítő betűk megléte esetén az esetleges elírásból keletkező hibák azonnal láthatók és kijavíthatók*.

Tehát egy ilyen hangsúlyváltozási típusokat feltüntető szöszedet-lap ilyenforma lenne:

trud eb.-á (nsz) = munka, fáradság
mir ta.-ý (fsz) + világ*
put' eb.-í (nsz) = ül
straná ta.-'y (fsz) = ország
mésto ta.-á (fsz) = hely
gólub' tb.-éj (ksz) = galamb*
vest' tb.-éj (ksz) = hír, üzenet
gubá ta.-'y tr.-ám (ae) = ajak
gorá et.—'ú ta.—'y tr.-ám = hegy
port ele. v- -ú ta.-'y (fele) = kikötő

Természetesen kellő jártasság után a *kulcsesetek betűrövidítései elmaradnak*, csak maguk az esetvégzések szerepelnek. Pl. *trud* -á; *straná* -'y, *gubá* -'y -ám. A típusjelző rövidítéseket azonban mindig írjuk ki. Ezek elosztatnak minden félreértést (pl. a *trud* -á mellett az *nsz* jelzés nem enged arra gondolni, hogy itt az -á végződés a rendhagyó többesszámot jelölhetné).

Ha tehát a fentiek szem előtt tartásával, az előbb vázolt módon írjuk ki a szöszedetbe, és úgy tanuljuk meg az orosz hangsúlyváltoztató főneveket, egy *jellegzetes hangbenyomást* kapunk a hangsúlyeltolódás, a hangsúlymozgás hangképe a fülünkbe cseng, a *fül számára tehát „szemléletes” lesz*. Az esetes változásoknál halljuk magukat a megváltozott hangsúlyú alakokat, a szakaszoknál pedig a legjellemzőbb, szakaszindító, szakasz-

* *Jegyzet*. A járulékos félszakaszos, a járulékos kisszakaszos hangsúlyváltozókat, mivel elől a maguk helyén az egyes típusok megtanulásának kialakuló ritmusát zavarnák az előljárós esetek, célszerű őket hátravenni. Pl. *zub* -óv (ksz) (*na*/ -ú); *sad* -ý (fsz) (*v* -ú).

szuggeráló eseteket, tehát szinte az egész változást. Nem vonatkozó számokban vagy betűkben, nem is a szem számára szemléltető jelekben, hanem eleven valóságban.

Ami pedig a rögzítést illeti, arra legegyszerűbb, de legbiztosabb lélektani út áll rendelkezésünkre: az asszociáció. Ezek az alanyeset után írt, mondhatjuk, szemléltető kulcsetetek mint *auditív és egyben artikulációs-motorius emlékképek* igen könnyen megrögződnek az alanyesethez tapadva. Ha az alanyesetet felidézzük, rögtön jelentkezik az asszociált kulcsalak vagy alaksor s egyben így a típus is. Ugyanezt a bevésés és rögzítés számára nem biztosítja semmiféle, bármilyen szemléletes jel sem.

A kulcsalakoknak az alanyeset mellé írásában azonban nehézségek is mutatkoznak. Az orosz főnevek ragozásában ugyanis találkozunk rendhagyóságokkal is (rendhagyó többes alanyeset, hangkivetés, hangbetoldás stb.). A szavak megtanulásával, szószedetbe írásával ezeket is meg kell jegyeznünk. Vajon ezek nem zavarják-e a hangsúlyváltozások jelzésére javasolt módszerünket?

Egyáltalán nem, mert pl. ha rendhagyó többes vagy hangkivetés van egy főnévnél, az rendszerint egybeesik a hangsúlyváltozással is (pl. *górod* ta, *gorodá*; *drug* ta, *druz'já*; *nébo* ta, *nebesá*; *otéc* eb, *otcá*, *orél* eb, *orlá* stb.). De ha nem esik egybe, ez a körülmény sem okoz nehézséget. Pl. *kámen'* eb, *kámnja* tb, *kamněj* (ksz) esetében rögtön látjuk, hogy az eb nem a hangsúlyváltozást, hanem a hangkivetést és egyben a hímnemet jelöli. Az *óko* ta, *óci* tb. *očěj* (ksz), *úcho* ta. *úši* tb. *ušěj* (ksz) szavaknál az első eset a rendhagyó többest jelenti, és csak a második eset jelzi a kishangszakaszt. Vagy ha csak rendhagyó többes és csak hangkivetés jelöléséről van szó, az is mindjárt világos. Pl. *brat* ta. *brát'ja*, *pálec* eb. *pálca*; *krest'jánin* ta. *krest'jáne*; *chozjain* ta. *chozjáeva* stb. A *kost'* eb. *-i* tb. *kostěj* esetében az eb. a nemet jelöli, nem a hangsúlyváltozást.

Egyéb rendhagyó esetek vagy esetleg a fent tárgyalt típusoktól való eltérések, hiszen ilyenek is akadnak, szintén zavarmentesek számunkra. Ha a lerögzített alapelveinkhez ragaszkodunk, mindig megtaláljuk a legmegfelelőbb megoldást.

Mindezzel tulajdonképpen eljutottunk ahhoz, az orosz nyelvtanítási gyakorlatban nem kevésbé fontos kérdéshez: *milyen alakokat irassunk a szószedetbe*, milyen legyen a megtanulandó főnevek szótári alakja (csak a tanulók füzeté számára értjük). Anélkül, hogy ezt a kérdést itt most teljes részletességgel kifejtjenénk, elég, ha a szerintünk ideális szószedetjelölés elveit — főleg hangsúlytípus-jelölésünk érdekeinek szemmel tartásával — a következőkben jelöljük meg:

1. Hangsúlyváltozást, hangváltozást, rendhagyóságot nem szenvedő főnévnél *csak az alanyesetet* írjuk ki, hogy annál inkább biztosítsuk a nem ilyeneknél a szükséges asszociáció kiemelését. Elhagyhatjuk tehát a szokásos eb. jelölését, mert a főnév neme, ragozási havátartozása enélkül is világos. Kivételek csak a lágyítójelre (átírásunkban: -') végződő főnevek.

2. Az alanyeset után írt második, harmadik esettel vagy negyedikkel is jelöljük a *hangsúlyváltozást* a fentebbi elvek szerint.

3. Ugyanígy az alanyeset után irt második (sőt ha kell, harmadik stb. esettel) jelöljük *a hangkivetést, a rendhagyó többest vagy más különlegességet.*

4. Ha hangsúlyváltozásról és rendhagyóságról együtt van szó, a két jelölést *hangoljuk össze.*

Befejezésül még csak annyit, hogy az asszociáció erősítésére feltétlenül szükséges az egyes főneveknél az alanyeset és a kulcsesetek hangosan való tanulása, minél gyakoribb hangoztatása (esetleg karban is!). Nagyon hasznosak lehetnek még a külön erre a célra szerkesztett olyan mondatok, amelyekben hangsúlyváltoztató főnevek fordulnak elő, lehetőleg úgy, hogy az eredeti és megváltozott hangsúlyú alak is szerepeljen. Pl. *My govorili o sáde goroda. My byli v sadú goroda. Cvety sáda. Cvety sadóv. „Dajte nam rúki!” Dvumja rukámi. Prinesi vódy. Ja umyvajusj chodnoj vodój. Tokajskoe vinó. Vengerskie vína. Chorošie kóni. Oni obradovális' chorošim konjám. Vot svečá! Pogasite svéči. U menja boljat zúby. U menja v zubách plomby. V našej strané. V čužich stránach.* Stb. stb.

Ugyancsak jó szolgálatot tesz még ezen a téren az is, ha a tanulók szöszedeteik utolsó hat lapját az egyes főtípusok gyűjtésére használják fel, és így bármikor együtt láthatják és átismételhetik a már megismert hangsúlyváltoztató főneveket. Az egymásután olvasott azonos típusú szavakban, szóalakokban (alaksorokban) felfedezhető azonos ritmus is segíteni fogja az egyes típusok tartós rögzítését.

*

**

Ma az automatizálás korában nem tűnik-e fel ilyen hosszú fejtegetés erről a témáról és az itt lefektetett magyarázó alapvetés kissé korszerűtlennek, a grammatizáló eljáráshoz való visszakanyarodásnak? Egyáltalán nem, mert ha valamely nyelvtani jelenségről elmondhatjuk Juhász Jánossal (vö. Juhász János: Automatizálás vagy tudatosítás? INyT IX. 3. sz. 1966.), hogy *„előbb meg kell értetni, s azután automatizálással készségek-ké alakítani”*, az orosz főnevek hangsúlyváltoztatásáról teljes joggal. Elsa-játíttatása iskolai tanítás keretében csak automatizálással meddő kísérlet lenne.

Az automatizálás természetesen elengedhetetlen. A már megértett jelenség automatizálására pedig igen jó segédeszközt kaphat a tanár a magnetofonban. Célszerű, ha az itt szereplő (leggyakrabban előforduló) összes főnév alanyesetes és kulcsesetes alakjait típusonként (az egyes típusok rövid leírásával) magnószalagra mondja. Az egész pár percet vesz igénybe. E szalagnak aztán az óra előtt vagy után való lepergetésével a tanulók auditív szemléltetést és automatizáló ráhatásokat kapnak, melyek előbb-utóbb rögzítik az alanyeset és a kulcsesetek asszociációját. Ez azonban elég, mert rendeltetésükkel a növendékek már tisztában vannak.

**МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ К ОБУЧЕНИЮ ПОДВИЖНОМУ УДАРЕНИЮ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ РУССКОГО ЯЗЫКА
(РЕЗЮМЕ)**

И. БИХАРИ—И. ШЮТО

Наша статья старается ответить на трудный методический вопрос:

Как обучать изменениям ударений русских существительных для учащихся в средних и высших школах?

Чтобы достичь цели, избегаем типов ударений, используемых в словарях и грамматиках, и вместо них проведем *типы изменений ударения*, которые лучше соответствуют действительности и обучению, и они именуется нами *наглядными именами*. Вот самые важные типы и их наименования:

а) *Изменения по разделам:*

стол,-а	: изменение по большому разделу
мир,-у	: изменение по полуразделу
страна,-у	" "
место,-а	" "
лицо,-а	" "
голубь,-ей	: изменение по маленькому разделу
волк,-ов	" "
весть,-ей	" "

б) *Изменения по падежам*

губа,-у-ам	: изменение по именительному падежу
вода,-у,-ы,-ам	: изменение по винительному и именительному падежам

Наименование заключает в себе и делает понятным сущность изменения.

Чтобы запомнить изменения ударений отдельных слов, мы предлагаем выписывание и заучивание падежей, начинающихся разделы рядом с именительным падежом. А что касается изменения по падежам, мы советуем усвоить тот падеж, который изменил своё ударение. Всё это видно выше.

Падежи, усвоенные рядом попадают в аудитивно-моторную ассоциацию и в любое время вызывают друг друга.

Такая аудитивно-моторная ассоциация является по нашему мнению естественнее и вернее всех других визуальных наглядных представлений.

IRODALOM

- S. I. Ožegov: Slovar' russkogo jazyka. M. 1952.
 Karl Blattner: Langenscheidts Taschenwörterbuch der russischen und deutschen Sprache, I. Teile. Berlin—Schöneberg, évn.
 Prof. L. V. Korecky: Školní rusko-český slovník. Praha, 1955.
 Hadrovics—Gáldi: Orosz—magyar szótár, 1952.
 Szabó M.—Kovács Z.: Orosz—magyar iskolai szótár, Bp. 1960.
 A. S. Bednjakov—A. S. Matijčenko: Russkij jazyk. I. M. 1951.
 Dr. Szabó M.: Az orosz nyelv tankönyve a középiskolák számára, Bp. 1952.
 R. I. Avanesov—S. I. Ožegov: Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie. M. 1959.
 R. I. Avanesov: Udarenie v sovremennom russkom literaturnom jazyke. M. 1965.
 N. P. Jakovlenko: Slovesnoe udarenie v sovremennom russkom literaturnom jazyke. Kiev, 1966.
 I. M. Pulkina: A Short Russian Reference Grammar. M. évn.